

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 21.03.2023 Kabul Tarihi: 22.05.2023 Yayınlanma Tarihi: 21.06.2023

Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi

(Gülgöze/Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi)

A Carved Rock Church in Midyat

(Gülgöze / Ayn Wardo Mor Barsavmo Church)

Tahsin KORKUT*

Öz

Midyat; Pers, Asur ve Roma gibi tarihte bilinen birçok köklü uygarlığı bünyesinde barındıran ve Türkiye'nin güneydoğusunda Hıristiyan dini mimarisine ait manastır ve kiliseler açısından zengin bir kireçtaşı plato olan Turabdin bölgesinin merkezinde yer almaktadır. Şehir, önemli kültürlerin, dinlerin, dillerin keşiştiği ve birbirini etkilediği Kuzey Mezopotamya coğrafyası sınırları içinde bulunmaktadır. Süryaniler için kutsal sayılan bu bölge, Hıristiyanlık inancına ait öğretilerin ve Süryani kilise litürjisinin günümüzde de sürdürüldüğü manastırlara sahiptir. Süryani Ortodoks dini mimarisine ait bu taşınmaz kültür varlıkları, Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren bölgenin bir inanç merkezi hâline geldiğinin kanıtı olarak gösterilebilir. Turabdin bölgesinde Süryani dini mimarisinin ilk örneklerini kaya manastır kiliseleri oluşturmaktadır. Mardin il ve ilçelerinde inşa edilmiş olan kaya oyma manastır ve kiliselerin bir kısmı, bu bölgede bulunan kalker arazi yapısına sahip dağlarda; bazen yer altında, bazen de yer üstünde bulunabilmektedir. Kireçtaşı plato olan bölgedeki kalker doku, tarih boyunca gerek sivil gerek dini mimaride yapı malzemesi olarak kullanılmış ve bu coğrafyada muhteşem ibadethaneler, konutlar ve hanlar ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, kaya oyma kilisesi olarak Turabdin dini mimarisinde önem arz eden, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mardin ve Batman İlleri (Turabdin Bölgesi) arkeolojik yüzey araştırması 2018 yılı arazi çalışması esnasında incelenen, Mardin ili Midyat ilçesine bağlı Gülgöze köyündeki Mor Barsavmo Kilisesi'nin ele alınması amaçlanmıştır. Kilise, çevresinde bulunan kaya oyma sarnıçlara benzeyen tipolojik özelliği ile oldukça dikkat çekmektedir. Ayrıca, makalenin ana konusunu oluşturan Mor Barsavmo Kilisesi'nde 2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, t.korkut@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2888-662X

yılı Kasım ayında yapılan kaçak kazı sonucu ortaya çıkan ve kilisenin naos mekânına bağlanan bölüm hakkında güncel veriler ışığında çeşitli bulgular sunularak değerlendirilmenin sonucu ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: Gülgöze, Süryani, Turabdin, Midyat, Kaya Kilisesi

Abstract

Midyat district, located in the centre of the Turabdin region in the southeast of Turkey and has limestone plateau that contains many well-established civilizations known in history, such as Persia, Assyria and Rome, is rich in terms of monasteries and churches belonging to Christian religious architecture. The town is located within the borders of the geography of Northern Mesopotamia, where important cultures, religions and languages intersect and influence each other. This region, considered to be sacred for the Assyrians, has monasteries where the teachings of the Christian faith and the Syriac church liturgy are still maintained today. These immovable cultural assets, belonging to the Syriac Orthodox religious architecture, can be shown as proof that the region has become a center of faith since the early periods of Christianity. The first examples of Syriac religious architecture in the Turabdin region are the rock carved monastery churches. Some of the rock-carved monasteries and churches built in Mardin Province and its districts can be found in mountains with limestone terrain, sometimes underground and sometimes above ground in this region. Limestone texture in the region, which consists limestone characteristics, has been used as a building material in both civil and religious architecture and magnificent places of worship, residences and inns have emerged in this geography throughout history.

In this study, we examined the Moroccan Church, which is important in the religious architecture of Turabdin as a rock-carved Church which is in Gülgöze Village of Midyat District of Mardin Province, during the archaeological survey of the Ministry of Culture and Tourism. The church draws attention with its typological features similar to the rock-carved cisterns around it. In addition, in our study, various findings will be presented in the light of current data about the section connected to the naos of the church, which was revealed as a result of the illegal excavation carried out in November 2022 in the Mor Barsavmo Church, which is the main subject of our article.

Keywords: Gulgoze, Syriac, Turabdin, Midyat, Rock Church

Giriş

Mor¹ Barsavmo Kilisesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı izinleriyle Mardin il ve ilçelerinde sürdürülen yüzey araştırmaları esnasında 2018 yılında incelenmiş ve raporlanmıştır.² Kilise ile ilgili verilerin güncellenmesi için 2022 Kasım ayında yapı ikinci kez ziyaret edilmiştir. Bu inceleme esnasında kilisede kaçak kazı yapıldığı ve kiliseye bağlı yeni mekânların ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Mor Barsavmo Kilisesi, katmanlı yekpare kayaların sarnıç şeklinde yerin altına doğru oyulmuş olması ve kilisenin mevcut naos mekânı dışında, 2022 yılı kaçak kazısında ortaya çıkan yeni bir mekân nedeniyle araştırmaya değer görülmüştür.

¹ “Mor”, Süryanice’de, sayın/Aziz demektir. Süryaniler, Patrik, metropolit ya da azizleri anarken adlarının önünde “Mor”, kelimesini kullanır. Bkz. (Tahincioğlu, 2011:16).

² 2018 yılı Yüzey araştırma sonucu için Bkz, Tahsin Korkut, Osman Aytakin, Ufuk Elyiğit, “2018 Yılı Mardin ve Batman İlleri (Tur Abdin) Ortaçağ Dönemi Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması”, 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 2019, s.417.

Bu çalışmada, kaya oyma kilisesi olarak Turabdin dini mimarisinde önem arz eden ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mardin ve Batman İlleri (Turabdin Bölgesi) arkeolojik yüzey araştırması 2018 yılı arazi çalışması esnasında incelenen; Mardin ilinin, Midyat ilçesine bağlı Gülgöze (Ayn Ward) köyündeki Mor Barsavmo Kilisesi ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca, makalenin ana konusunu oluşturan Mor Barsavmo Kilisesi'nde 2022 yılı Kasım ayında yapılan kaçak kazı sonucu ortaya çıkan ve kilisenin naos mekânına bağlanan bölüm hakkında güncel veriler ışığında çeşitli bulgular sunulmuştur.

Konunun kapsamı içeriğinde ele alınan kaya kilisesinin 2018 yılı yüzey araştırması ile 2022 Kasım ayı kaçak kazı sonrası yapının bugünkü durumunun belgelenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle Turabdin bölgesinin tarihi coğrafyasına değinilmiş daha sonrasında ise yapılan araştırmalar neticesinde plan, çizim ve fotoğraflardan elde edilen bilgilerle yapının tanımı yapılmış ve daha önceki çalışmalardan da yararlanılarak yeni bulgular üzerinden yapılan değerlendirmeler ışığında sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca her geçen gün yıpranmaya dönük yapıya dikkat çekerek korunması gerekliliği vurgulanmıştır.

Turabdin Bölgesinin Tarihi Coğrafyası

Yazılı belgelerde, Turabdin bölgesinin, Asurlar Dönemi'nde stratejik açıdan önemli bir yerleşim yeri olduğu belirtilmektedir. Asurlar, Akadlarla aynı coğrafi bölgede yer aldıklarına göre, bölgenin tarihi geçmişi daha erken dönemlere dayandırılabilir. Günümüzde Turabdin bölgesinde yer alan tarihi yapıların büyük bir çoğunluğu Hıristiyanlık inancından sonraki döneme ait olsa da bölge çok eski dönemlerden günümüze önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini sürdürmüştür (Bell-Mango, 1982: 17-19).³

Asurlular, Turabdin'i "Kasieri" olarak adlandırmışlardır. Aslında bu bölge Hurri-Mitanni kontrolü altındaki bir bölgeye işaret etmektedir. Dolayısıyla bu toponominin Hurri dilinden kaynaklanmış olması muhtemeldir (Demir, 2012:44).

Kasieri, Mezopotamya Ovası'nı (El-Cezire) Yukarı Dicle (Tigris) Vadisi'nden ayıran bir dağ sırasındır. Kasieri'nin doğusu Kuzey Irak'a, batısı kesin olmamakla birlikte Karacadağ'a veya (Koros Dağı'na), güney hattı Mardin'den Nusaybin ve Cizre yöresine kadar uzanmakta, dağlık bölgenin kuzey ve doğu etekleri ise Dicle nehri tarafından şekillenen yaklaşık 200 km uzunluktaki yükseltileri içermektedir.⁴(Harita-1). Asur kaynaklarında Mazıdağı'nın bulunduğu bölge İzalla-Azalla adıyla zikredilmektedir (Demir, 2012:44).

³ Turabdin ismi, günümüzde Süryaniler tarafından hâlen kullanılmaktadır. Bölge hakkında incelemelerde bulunan yabancı araştırmacılar ile Süryani araştırmacı ve din adamları, Turabdin isminin, "manastır hayatına dair, köleler dağı veya inzivaya çekilenlerin dağı" gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedirler. Süryani dini mimari geleneğinin şekillenip gelişmeye başladığı Antakya ve Turabdin Bölgesi, Hıristiyan mimarisine ait birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Süryaniler; etnik köken itibarıyla Orta Doğu'da, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan ve günümüzde Irak kuzeydoğu Suriye, Güney Doğu Anadolu ve Güneybatı İran topraklarından oluşan Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede yaşayan Semitik ırka, dinsel olarak da Hıristiyanlığa mensup bir topluluktur. Süryanilerin kökeni ve tarihi hakkında birbirinden farklı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Fakat günümüzde bilindiği kadarıyla Süryanilik, Hıristiyan dini inancına mensup bir mezhebi veya diğer bir ifadeyle dinsel bir topluluğu temsil etmektedir.

⁴ Asur kaynaklarında İzalla/Azalla klasik kaynaklarda İzalla olarak ismini devam ettirmiştir. Klasik kaynaklarda Masius adı da verilen İzalla'nın Mardin'in batı ve kuzey batısında Mazı Dağı olduğu da ileri sürülen görüşler arasında yer almaktadır. Bu görüşe göre Tur Abdin Bölgesi (Kasieri) ise bu dağ sırasını doğusunda kalan Midyat bölgesine verilen addır. Fakat İzalla'yı Turabdin Bölgesi veya bu bölgenin güney etekleri olarak gösteren bilim adamları da mevcuttur. En son görüşlerden birisi de bu bölgenin Nusaybin ve İdil arasındaki Dibek Dağı olduğu yönündeki görüştür.

Asurlu yöneticiler tarih boyunca Kasieri Dağlarına ve ötesindeki topraklara hâkim olmak için bu bölgede yer alan ve stratejik öneme sahip olan geçitleri kullanmışlardır. Zaman zaman da Hurri-Mitanni-Haigalbat, Musku ve Aramiler gibi bu bölgede bulunan yerleşim birimleri üzerinde hâkimiyet sağlamak isteyen komşu ülkelere karşı mücadele etmişlerdir. Kasieri (Turabdin) bölgesinin Asurlular tarafından alınması yaklaşık olarak Hurri-Mitanni Krallığı'nın çöküş dönemine, Orta Asur Dönemi başlangıcına denk gelmektedir. Bu dönemlerde bölgeye yerleşmeye başlayan Aramiler, Orta Asur Krallığı için büyük bir tehlike oluşturmaya başlamışlardır (Demir, 2012:61).

Tarihi kaynaklara göre M.Ö.13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşen Ege Göçleri (Deniz Kavimleri Göçü), tarihi Yakındoğu coğrafyasının ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur. Bu göçler sırasında Suriye ve Mezopotamya bölgesinde yeni etnik topluluklar ortaya çıkmaya başlamıştır (Şimşek, 2018;Tahincioğlu, 2011; Tan, 2001). Bu topluluklar arasında yer alan ve Kuzey Suriye çöllerinde yaşayan Aramiler,⁵ Ege göçlerinin neden olduğu karışık ortamdan da yararlanarak Suriye çöllerinden hareket edip, Mezopotamya ve diğer kültür merkezlerine doğru yayılım göstermeye başlamışlardır (Bülbül, 2012:13).

Arami isminin kullanıldığı ilk yazıt, Assur Kralı I. Tiglat-Pileser (MÖ 1114-1076) Dönemi'ne aittir ve Aramiler bu yıllıklarda "Ahlamu Aramia" olarak ifade edilmektedir (Eroğlu, 2011:99). Aramiler, Suriye çöllerinde göçebe kabileler-aşiretler hâlinde varlıklarını sürdüren birçok gruptan oluşmaktaydı. Uzun bir döneme yayılan göçlerin neticesinde, başta Kuzey Suriye olmak üzere Mezopotamya'nın tamamına, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. Tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren tam anlamıyla siyasal bir güç ve ortak bir kültür birliği oluşturamamışlardır. Aramiler, ortaya çıkış süreçleri de dâhil olmak üzere birinci bin yıldaki tarihi süreçleri Mezopotamya'da Asur, Babil; Kuzey Suriye'de ise Asur'un yanı sıra Geç Hitit kent devletçikleri ile bağlantılıdır. Aramiler, Kuzey Suriye'de 11. ve 8. yüzyıl arasında birbirinden bağımsız birçok devletçikler kurmuşlardır (Köroğlu, 2006:144).

M.Ö. 8. yüzyılda III. Tiglat-Pileser Dönemi'nde Suriye ve Filistin tam olarak Asur İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. Aram krallıkları bozguna uğratılmış, Aramlar bağımsızlıklarını kaybetmişler, halkın büyük bir çoğunluğu Asur'un iç bölgelerine sürgün edilmiştir (Sever, 2006). Asurlular tarafından tarih sahnesinden silinen Aramiler, Hıristiyanlığın doğuşuna kadar yabancı istilalar altında kalmış ve çeşitli bölgelerde yarı göçebe bir hayat tarzı yaşamaya devam etmişlerdir (Çelik, 1987:4). Daha sonraki dönemlerde bölgeye egemen olan Medlerin gücünü, Persler kırmış ve Medlerin iktidarına son vermiştir (Çelik - Aksoy, 2013). Persler Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Ortadoğu'daki ülkelerin birçoğunu yenilgiye uğrattıktan sonra vergi vermeleri şartıyla bu ülkelerin birer sömürge olarak kalmalarına izin vermiştir. Persler büyük bir ordu ile Irak bölgesine girmişler ve Anadolu'yu istila etmişlerdir. Bunun neticesinde de Mardin bölgesi de Pers egemenliğine girmiştir (Dolapönü, 1972). Persler I. Darius/Dareios/Dara zamanında (M.Ö. 522-485) idari birimler olarak satraplıklar (vali/eyalet) kurmuşlardır. Mardin bölgesi, Suriye-Finike-Filistin Satraplığı'na bağlanmıştır (Aydın ve bşk, 2000).

M.Ö. 334 tarihinde Makedonya tahtında oturan 22 yaşındaki Büyük İskender, Pers Kralı III. Dareios'a (M.Ö. 335-330) karşı seferler düzenlemiştir (Roaf, 1996:214). M.Ö. 331 yılında Makedonyalı İskender'in hâkimiyetine geçen Turabdin bölgesi, İskender'in ölümünden sonra

⁵ Aram kelimesi ilk defa bir yer adı olarak Akad Kralı Naramsin'in bir yazıtında ortaya çıkmıştır. M.Ö. II. Bin yılın son dönemlerinde önce göçebe olarak yaşamış, sonra Suriye bölgesinde çeşitli devletler kurmuş olan üç büyük ırktan biri olan Samilerin önemli bir kolunu oluşturmaktadırlar. Bkz, (Şimşek, 2018:33).

İskender komutanlarından I. Seleukos tarafından kurulan Selevkosların hakimiyeti altına girmiştir (Akbaş, 2012:91). Batıdan Roma, doğudan Partların işgaline maruz kalan Selevkosların, Suriye ve Yukarı Mezopotamya'daki egemenliği böylelikle parçalanmıştır. Bu dönemden sonra Yukarı Mezopotamya'nın tamamı ile Kuzeydoğu Suriye'nin bir bölümü, mücadele hâlindeki güçler arasında bir tampon bölge haline gelmiştir. Bu durum Yukarı Mezopotamya'da yerel hanedanlar tarafından yönetilen bir dizi küçük krallıkların doğmasına neden olmuştur. Bu süreçte, M.Ö. 132'den itibaren etkisi Mardin'e ulaşacak şekilde, Urfa (Edessa) yöresinde Aramiler, Arap kökenli olmaları muhtemel bir hanedanın önderliğinde bulunan Abgar (Abgerm)⁶ Beyliği'ni kurmuşlardır (Çelik - Aksoy, 2013:127; Dolapönü, 1972:29). Turabdin bölgesi M.Ö. 88-70 yılları arasında Ermeni hâkimiyetine sahne olmuştur. Ermeni baskısına maruz kalan Abgar Beyliği bölgedeki varlığını fazla sürdürmemiştir.

Kısa süre sonra bölge, Partlar ile onları Suriye ve dolayısıyla Akdeniz üzerindeki çıkarları için en büyük engel olarak gören Romalılar arasında sık sık el değiştiren bir mücadele alanı haline gelmiştir (Güneş, 2012:69). Roma İmparatorluğu'nun 235-284 yılları arasında yaşadığı ve tarihçiler tarafından III. yüzyıl krizi olarak adlandırılan dönemde bir Sasani-Roma savaşında Roma imparatoru Valerianus'un Sasanilere esir düşmesi neticesinde Mezopotamya'daki üstünlük Sasanilerin lehine dönmüştür (Kaçar, 2006:132). Bu iki imparatorluğun sınırı, uzun süre Nsibin (Nusaybin)'in batısından geçmiş ve bu durum iki tarafı da karşı karşıya getirmiştir. Amid (Diyarbakır), Konstantin Dönemi'nde Doğu Roma'nın en ileri kalesi olmuştur. Turabdin bölgesi ise, iki imparatorluk arasında güney, batı, kuzey ve doğu yönünde bir sınır hattı şeklinde paylaştırılmıştır. Bu sınır hattı, Dara'dan başlar (Mardin'in güneyi), platonun alçak kısmını takip eder ve Dicle ile kuzey yönünde birleşir. Mardin Platoları ve Dara Platosu, Mezopotamya Çölü ve Sincar, Sasanilerin egemenliğinde yer almaktadır. Mardin kenti, Dara kenti ve Turabdin Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhildir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, Roma 395 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış, bir süre sonra eski Yunan kolonisi İstanbul'da güçlenerek Doğu Roma'nın başkenti hâline gelmiştir. Böylece Roma devlet geleneği, Grek kültürü ve Hıristiyan inancıyla yoğrulan Bizans'ın tarih sahnesine çıkmasıyla ağırlık merkezi doğuya kaymıştır (Çevik, 2007:113).

Nusaybin'in de içerisinde bulunduğu el-Cezire⁷ ya da bir başka deyişle tarihi Yukarı Mezopotamya, Hz. Ömer döneminde İyâd b. Ganm komutasındaki İslam orduları tarafından 640 tarihinde fethedilmiştir (Ekinci - Kütük, 2007:92).

⁶ M.Ö. 132 yılında Seleukidler döneminde Eryo (M.Ö. 132-127) tarafından Urhoy'da (Edessa-Urfa) bir krallık kuruldu. Eryo'nun yerine sırasıyla Abdo (M.Ö.127-120), Abhadaşat (M.Ö. 120-115), I. Buhro (M.Ö. 115-112) ve II. Buhro (M.Ö. 112- 94) yönetimde yer aldılar. II. Buhro döneminde Urhoy Krallığı Siverek, Viranşehir, Mardin Turabdin ve Amed bölgelerini sınırları içine aldı. M.Ö. 92 yılında Abgar Buhro'yu tahttan indirerek bu dönemden sonra Urhoy Krallığına "Abgar Krallığı" denilmeye başlandı. Bkz, Dolapönü, 1972: 28-29.

⁷ El Cezire Bölgesi, Fırat ve Dicle nehirlerinin arası adeta bir ada (Cezire) teşkil ettiğinden, bu bölgeye İslam coğrafyacıları tarafından verilmiş bir addır. Araplar, Greklerin Mezopotamya dedikleri sahayı iki kısma ayırarak güneyine, yani Aşağı Mezopotamya'ya Sevad ya da Irak; kuzeyine, yani Yukarı Mezopotamya'ya da El-Cezire demişlerdir. İbn Haldun, El-Cezire bölgesini Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan yer, bu iki nehir Bağdad'ta birleşmeden önceki saha şeklinde tanımlamaktadır. Genel olarak bütün Arap coğrafyacıları tarafından iki nehir arasında kalan bölge şeklinde tanımlanan el-Cezire Bölgesi'nin sınırlarının zamana göre değişiklik arz ettiğini de söylemek mümkündür. Mesela bilinen sınırları, kuzeyde Meyyafarikin ile Malatya yakınında Fırat'a kadar olan yerlere batıdan komşu olan yerler, güneyde Fırat nehri üzerinde yer alan Tikrit, güneybatıda Cezire çölü ve doğuda İran dağları ve Azerbaycan olan el-Cezire bölgesi, 690 senesinde Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın, Musul ve Ermeniye gibi bölgeleri de Irak'tan ayrılıp Harran'a bağlamasıyla sınırları daha geniş bir bölge haline gelmiştir. Bkz, (Ekinci- Kütük, 2007: 92).

Mardin yöresi, 692 yılında Mervanoğlu Abdülmelik zamanında Emevilerin hâkimiyeti altına girmiştir (Dolapönü, 1972). Bölge, 10. yüzyılın son çeyreğinde Mervan oğullarından Ebu Abdullah el-Huseyn b. Dustak'ın yönetimi altına girmiştir. Mervan oğullarının Mardin bölgesindeki yönetimine Büyük Selçuklular tarafından son verilmiştir (Demirkent, 2005:80). Bu dönemde, Mardin ve yöresi dâhil olmak üzere el-Cezîre'nin tamamı Türklerin yerleşimine sahne olmaya başlamıştır.

Hıristiyanlığın doğuşu sürecinde Turabdin bölgesinin büyük bir kısmı Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmişti. Roma İmparatorluğu'nun uyguladığı şiddet ve baskılar bölge halklarını büyük bir arayışa sürüklemişti. Geçmiş dönemlerden beri uygulanan baskı ve savaşların yarattığı tahribatin yol açtığı kaos toplumun maneviyatını ve moral değerlerini zayıflatmıştı. Dolayısıyla çaresiz kalan halklar bin yıllardan beri etkisinde kaldıkları ve kendilerini koruduklarına inandıkları kral-tanrılar ve doğa tanrılarının yetersizliğini görmüşlerdi. Çözüm getirmeyen eski inançlar yeni bir kurtarıcı ihtiyacını doğurmuştu. Halkların bu ihtiyacı İsa Mesih'in Kudüs ve çevresinde Hıristiyanlık öğretisini yaymaya başlamasıyla büyük bir cevap bulmuştu. Bu temelde, Hıristiyanlık Mezopotamya ve çevresinde hızla yayılmaya başlamıştır (Çelik & Aksoy, 2013:163).

Harita 1: Erken Hıristiyanlık Döneminde Turabdin, Yukarı Mezopotamya ve Çevresi

Erişim:[https://en.wikipedia.org/wiki/Edessa#/media/File:N-Mesopotamia_and_Syria.svg], Erişim Tarihi: 20.01.2021

Mor Barsavmo Kilisesi⁸

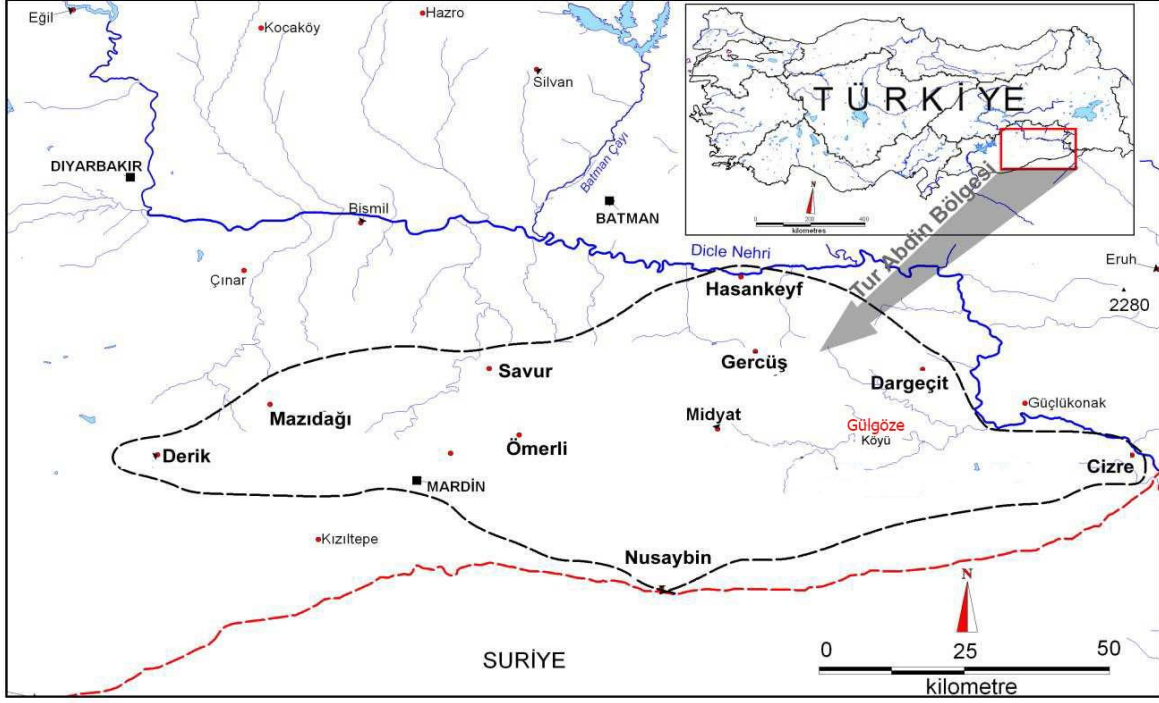
Kilise; Mardin ili, Midyat ilçesi Gülgöze (Ayn Wardo⁹) köyü sınırları içinde yer almaktadır (Harita-2). Köyün batısındaki tepede yer alan kilisenin üst örtüsü çöktüğü için; yapı, dışarıdan çıplak gözle fark edilememektedir. Kilise hakkında çok kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Bu yüzden

⁸ Yapı, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 22.09.2021 tarihinde tescillenmiştir.

⁹ Süryanice (ܐܝܢܘܪܕܘܘܐ), “Ayn” göz/pınar, “Wardo” ise; gül demektir. Dolayısıyla, kelimeler bir araya getirildiğinde “Gülpınar” anlamına gelmektedir. (Çeviren, Gabriel Akyüz)

Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi (Gülgöze/Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi)

Ortaçağ dönemine ait olacağı saptanabilmesine rağmen tam olarak tarihi belirlenmiş değildir. Alman araştırmacı Gernot Wiessner'in Turabdin bölgesinde 1980-1990 yıllarında yaptığı araştırmalar esnasında belgelemiş olduğu fotoğraf dışında; geçmiş dönemlere ait araştırmacıların yapmış olduğu hiçbir belge veya araştırmaya ulaşılammıştır.¹⁰ Wiessner'in bölgede yaptığı saha çalışmaları esnasında çekmiş olduğu kilisenin fotoğrafından yapının kabayonu taşla yapılmış kubbevari bir üst örtüye sahip olduğu ve giriş kapısının kilisenin batı cephesinde yer aldığı (Fotoğraf-1) anlaşılmaktadır (Wiessner, 1983:185).

Harita 2: Turabdin Bölgesi ve Çevresi, (Sami-Karakaş, 2016)

¹⁰ Ancak, son yıllarda, Kültürel Mirası Koruma Derneği (KMKD) tarafından “Mardin ve Çevresinde Süryani Somut Olmayan Kültürel Mirasının Belgelenmesi ve Yaygınlaştırılması” projesi kapsamında Ocak 2022 yılında yayınlanan “Tur Abdin’in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası” kitabında Mor Barsavmo Kilisesi’ne de yer verilmiştir (Bkz. Topaloğlu, 2022: 108).

Fotoğraf 1: Mor Barsavmo Kilisesi (Wiessner, 1982)

Fotoğraf 2: Mor Barsavmo Kilisesi -2018.

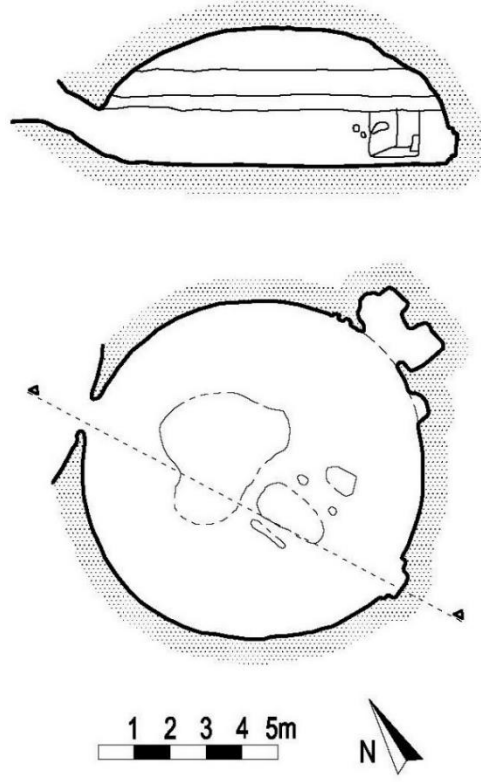
Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi (Gülgöze/Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi)

Fotoğraf 3: Mor Barsavmo Kilisesi ve Çevresi, Genel Görünüm-2022

Fotoğraf 4: Mor Barsavmo Kilisesi -2018

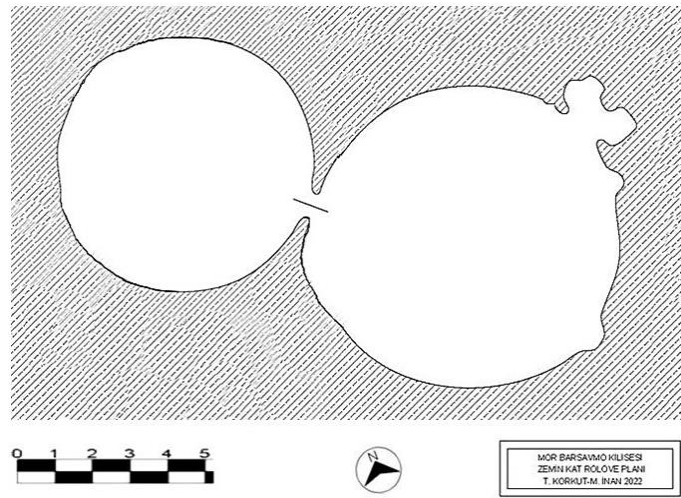
Plan 1: Mor Barsavmo Kilisesi, Zemin Kat, Rölöve Planı (Topaloğlu, 2022)

Fotoğraf 5: Mor Barsavmo Kilisesi, Genel Görünüm-2022

Fotoğraf 6: Mor Barsavmo Kilisesi, Ek Mekân-2022

Plan 2: Mor Barsavmo Kilisesi, Rölöve Planı-2022

Kilisenin günümüzde yıkılmış olan üst örtüsü ve kapısı nedeniyle dışarıdan herhangi bir mimari eleman görülmemektedir (Fotoğraf-2-3). Kilisede yapının inşası hakkında veri verecek herhangi bir

kitabeye ulaşlamamıştır. Yapının çevresindeki moloz yığınlarından (Fotoğraf-4), eski bir yerleşim yeri içinde bulunduğu; ancak hangi dönemlere kadar aktif olarak kullanılmış olduğu bilinmemektedir. Uzaktan bakıldığında bir sarnıç izlenimi veren kayaya oyulmuş kilise, yaklaşık 5,00 m derinliğinde ve 9,30x10,30 m ölçülerinde dairesel bir plana sahiptir (Plan-1). 2018 yılındaki yüzey araştırması esnasında naos ve onun doğusunda bulunan apsis¹¹ bölümü dışında 2022 yılı Kasım ayında gerçekleştirilen kaçak kazıdan sonra yapılan incelemede naosla bitişik 6,40 m çapında dairesel planda başka bir mekân olduğu gözlenmiştir (Fotoğraf-5-6). Apsis bölümü, 1,20x2,55 m ölçülerinde dikdörtgen formunda kayanın niş şeklinde oyulmasıyla oluşturulmuştur (Plan-2). Apsis açıklığının merkezinde yer alan 0,40x0,46 m ölçüsündeki sunak, yine mevcut kayanın dışa taşıntı yapması şeklinde oyulmasıyla elde edilmiştir (Fotoğraf-7). Sunağın üstünde büyük bir haç ve bunun her iki yanında kırmızı renkle boyanmış Malta haçı formunda birer haç daha yer almaktadır. Apsis ana ekseninde bulunan haç, 0,60x0,65 m ölçüsüne sahip olup diğer haçlara göre daha büyük tutulmuştur. Apsisin yan duvarlarına açılan küçük ölçekli nişlerin üst kısımlarına da birer haç motifi işlenmiştir. Apsis açıklığının güneyindeki duvar yüzeyinde zeminden 1,00 m kadar yükseklikte dikdörtgen formu diğer nişlere oranla daha büyük bir niş açıldığı gözlenmektedir (Fotoğraf-8). Naosun batı yüzeyinde, apsis ile aynı ekseninde bulunan giriş açıklığı ile dairesel planlı ikinci mekâna geçilmektedir.¹² Dışa tamamen kapalı görünen bu mekânın üst kısmının, yapılmış olan bu gayri resmi kazı ile tahrip olmuş olabileceği düşünülmektedir.

¹¹ Süryani terminolojisinde apsis terimi için “Madhbho (Mezbah/Sunak)” kelimesi kullanılmaktadır. Madhbho, Allah ile insanlık arasında bir araç olan, İsa Mesih’in mezarını sembolize etmektedir (Elyığit, 2020: 82; Durak, 2010: 30).

¹² 2018 yılında bu kiliseyi incelerken yapıya giriş, söz konusu bu kapı ile sağlanmaktaydı.

Fotoğraf 7: Mor Barsavmo Kilisesi -2018

Fotoğraf 8: Mor Barsavmo Kilisesi, Apsis-2018

Yapının üst örtüsü basık kubbe şeklinde ve farklı bir kaya katmanından oluşmaktadır. Naos mekânının üst örtüsünden kopan kaya parçalarının bloklar halinde naos mekânına dağıldığı gözlenmektedir. Yapının eski fotoğraflarından hareketle; naosa giriş, üst örtüdeki açıklığa dayanan bir merdiven aracılığıyla sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Naosun güneyinde bir de galeri katı bulunmaktadır. Zeminden 3,00 m kadar yükseklikte bulunan galeri katında inziva amaçlı olarak kullanılmış olması muhtemel küçük ölçekli üç oda dikkat çekmektedir.¹³ (Fotoğraf-9-10-11-12).

¹³ Bu mekâna erişim sağlanamadığı için iç mekanla ilgili detaylı bilgi verilememiştir.

Fotoğraf 9: Mor Barsavmo Kilisesi -2018

Fotoğraf 10: Mor Barsavmo Kilisesi, Galeri Katı-2018

Fotoğraf 11: Mor Barsavmo Kilisesi, Giriş Açıklığı-2018

Fotoğraf 12: Mor Barsavmo Kilisesi, Giriş Açıklığı-2018

Kilisenin batısında kalan kayaya oyulmuş anıt mezar, üç arcosolium ile bölgedeki tipik kaya mezar geleneğini yansıtmaktadır (Fotoğraf-13). Mekânın haç kolları yarım kubbelerle, merkezi alanı ise kubbeyle örtülmek üzere tümü kayaya oyulmuştur. Kilisenin doğusundaki kayaya oyulmuş oda şeklindeki mekânlar, barınma amaçlı olarak kullanılmıştır (Fotoğraf-14,15).

Fotoğraf 13: Mor Barsavmo Kilisesi'nin Batısında Yer Alan Anıt Mezar

Fotoğraf 14: Mor Barsavmo Kilisesi'nin Batısında Yer Alan Anıt Mezar, İçten Genel Görünüm

Fotoğraf 15: Mor Barsavmo Kilisesi'nin Güneydoğusunda Yer Alan Bir Mekân.

Değerlendirme ve Sonuç

Yöredeki halk arasında, manastır olarak ifade edilen Mor Barsavmo Kilisesi'nin bir manastır kilisesi mi, yoksa bir köy kilisesi mi olduğu öncelikli cevaplanması ve değerlendirilmesi gereken bir konudur. Uzun bir süreden beri terk edildiği anlaşılan ancak ne zaman terk edildiği tam olarak bilinmeyen eski bir yerleşim yerindeki sarnıçlar arasında yer alan ve çevresindeki sarnıçlarla benzer özellikler taşıyan bu kilise, çevresinde bulunan kaya oyma sarnıçlar gibi muhtemelen bu yerleşim yerinin su ihtiyacını karşılamak için yapılmış olmalıdır.¹⁴ Bu tepenin güney ucunda bulunan Mor Efremler Kilisesi ve Ayn Wardo Köy merkezinde bulunan Mor Had Bar Şabo Kilisesi, köylünün ibadet ihtiyacını karşılamak için yapılmışlardır. Bu iki kilisenin yanı sıra günlük ibadetlerin yerine getirilmesi için yerin altında bir köy kilisesinin yapılması, bu yeni yapı tespit edilmeden önceki (2018 yılındaki) incelememizde oldukça düşündürücü bir etken olarak ön plana çıkmaktaydı. Ancak, kilisenin naos mekânında bulunan galeri katındaki inziva odalarının yanı sıra kilisenin etrafında bulunan bir kaya mezarı, çevrede işlevi tam olarak tespit edilemeyen yaşam alanlarına ait mekânlar ve sarnıçlar ile

¹⁴ Yöre halkının sözlü ifadelerine göre, eski bir yerleşim yerine ait bu kalıntıların, "Derika" olarak adlandırılan eski bir köy olduğu ve buranın en az 5-6 yüzyıldır harabe vaziyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

birlikte kilisede 2022 yılı Kasım ayında yapılan kazıda ortaya çıkan naosla bağlantılı ek mekân; buranın inziva amaçlı olarak kullanılan bir manastır kilisesi olabileceği fikrini güçlendirmektedir.¹⁵

Wiessner, Mor Barsavmo Kilisesi'nin bir sarnıçtan dönüştürülmüş olduğunu ifade etmektedir (Wiessner, 1982: 245). Turabdin bölgesinde söz konusu Mor Barsavmo Kilisesi'nin bir başka benzer örneğiyle karşılaşılmalıdır. Yer altındaki bu ibadet mekânının çevresindeki kaya oyma sarnıçlarla olan tipolojik benzerlikleri nedeniyle; bir sarnıçtan dönüştürülmüş olma ihtimali ön plana çıkabilmektedir. Kilisenin bulunduğu tepenin üstünde eski bir yerleşim alanı olduğu anlaşılan temel izleri ve duvar kalıntıları görülmektedir (Fotoğraf-3).¹⁶ Bölgenin kurak iklimi ve kısıtlı su imkanları nedeniyle bu yerleşimin etrafında derinliği 5,00-6,00 m bulan birçok kaya oyma sarnıç bulunmaktadır (Fotoğraf-16).

Fotoğraf 16: Mor Barsavmo Kilisesi Civarındaki Bir Sarnıç

Mardin ve civarında Aziz Barsavmo adına ithafen birçok kaya oyma dini mimari yapısı bulunmaktadır. Süryani Ortodoks Kilisesi'nin önemli patriklerinden biri olarak anılan İğnatius Efrem I. Barsavm, yazmış olduğu "Süryani Edebiyatı ve Bilimleri Tarihi" kitabında Mor Barsavmo'nun diyakozların başı ve ilk şehitler arasında yer alan önemli bir aziz olarak ifade etmektedir (Barsavm, 2003:75). Bu nedenle bu azizin adına ithafen Yukarı Mezopotamya bölgesinde çeşitli dönemlerde birçok manastır/kilise yapılmıştır. Gaziantep, Adıyaman, Malatya, Batman ve Mardin'de Mor

¹⁵ Yapı, günümüze kadar yayınlanmış olan kaynaklarda her ne kadar kilise olarak değerlendirildiyse de ortaya çıkan bu yeni bulgulara göre tarafımızca manastır kilisesi olarak değerlendirilecektir.

¹⁶ Söz konusu bu tepenin güney ucunda Mor Efrem Kilisesi de yer almaktadır.

Barsavm adına birçok kaya oyma manastır ve kilise ile karşılaşmak mümkündür.¹⁷ Ancak; sarnıç şeklinde yerin altında bir ibadet mekânı ender olarak rastlanabilecek bir örnek oluşturmaktadır. Bu yörede bulunan kaya oyma yapılar genellikle manastır şeklinde varlık gösterse de Turabdin'de sınırlı sayıda bazı kaya oyma kiliselere de rastlanabilmektedir.¹⁸ Bölgede bulunan kaya oyma kiliselerden biri Mardin ilinin Nusaybin ilçesine bağlı Günyurdu (Marbobo)¹⁹ köyünde yer alan Mor Bobi Kilisesi'dir (Fotoğraf-17). Mor Bobi'nin (Bobay), M.S. 569-628 yılları arasında İzlo Dağı'ndaki bir manastırın reisi olduğu ve orada yaşadığı bilinmektedir (Akyüz, 1998: 33). Kaşgarlı Mor Abraham'ın Manastırı'nda rahip olan Mor Bobi, Doğu Süryani Kilisesi'nin büyük teoloğu olarak kabul görmüştür. Rahip, kendi manastırını kurmak üzere, İzlo Dağı'nın güney yamaçlarındaki Eskihsar (M'arre/Marin) köyünden ayrılmıştır (Kayasü, 2022: 198).

Fotoğraf 17: Mor Bobi Kilisesi, Hava Fotoğrafı, Genel Görünüm

Mor Bobi Kilisesi, kaya kütesinin kuzey-güney doğrultusunda genişletilmesiyle elde edilen bir naos mekânı ve derin tutulmuş bir apsis mekânından oluşmaktadır (Plan-3). Kiliseye giriş naosun batı cephesine açılan zemin seviyesinin altındaki kapı ile sağlanmaktadır. Kuzey ve güney duvarlarına açılan kemerler mezar alanı olarak kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan apsisin ana eksenindeki bölümde apsisin doğusunu sınırlayan kayanın yontulmasıyla elde edilmiş 1,10 m yüksekliğinde bir

¹⁷ Örneğin; Mardin, Midyat İlçesi Barıştepe (Salah), köyü, Mor Barsavmo Manastırı, Alagöz (Bakısyen) köyü, Mor Barsavmo Manastırı, Batman, Gercüş İlçesi, Arıca (Kafro 'Eloyto) köyü, Mor Barsavmo Kilisesi.

¹⁸ Mor Barsavmo Kilisesi de yöredeki halk arasında manastır olarak ifade edilmektedir.

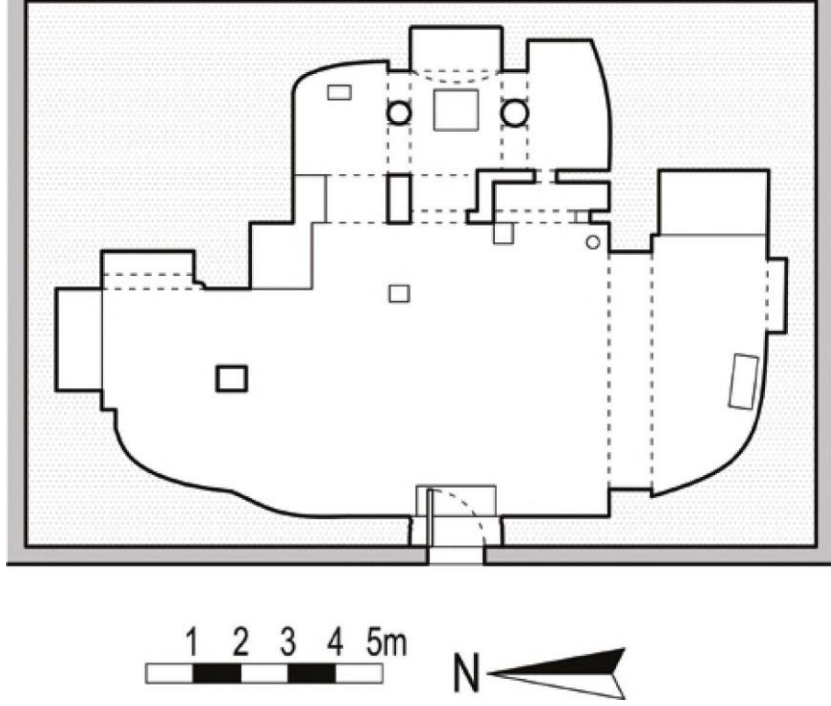
¹⁹ Günyurdu (Marbobo) köyü, Nusaybin ilçesinin doğusunda, Nusaybin'den 26 km. uzaklıkta bulunmaktadır. İzlo (Bagok) sıra dağlarının eteğinde bir tepenin başında kurulmuştur. Marbobo köyünün ismi, Mor-Bobi (Bobay) Kilisesi'nin isminden türemiştir. Ayrıca "Morbobo", Süryani sözlüklerde; kapı veya giriş anlamına gelmektedir. Köy, dağ ile ovanın birleştiği bir noktada kurulduğu için; bölgede hükümdarlık sürdüren güçlerin Marbobo'ya "kapı" anlamına gelen bir terimi kullanmış olmaları muhtemeldir (Akyüz, 1998: 33).

sunak masası, kduşkuşin²⁰ görevi görmektedir. Apsisin yan bölümlerinde ve önünde yaklaşık 1,00 m yükseklikte yekpare taşlardan oluşan sunaklar yer almaktadır (Fotoğraf-18).

Fotoğraf 18: Mor Bobi Kilisesi, Naos ve Apsis Mekânları

²⁰ Kduşkuşin, liturjik ve mimari açıdan Hıristiyan kiliselerinde altar ve kiborium unsuruna karşılık gelmektedir. Hıristiyan liturjisinde bu unsurlara atfedilen sembolik anlamlar, kduşkuşinlerin sunak imgesi ve kutsiyeti ile örtüşmektedir. Bkz: (E. Telli, 2022: 13)

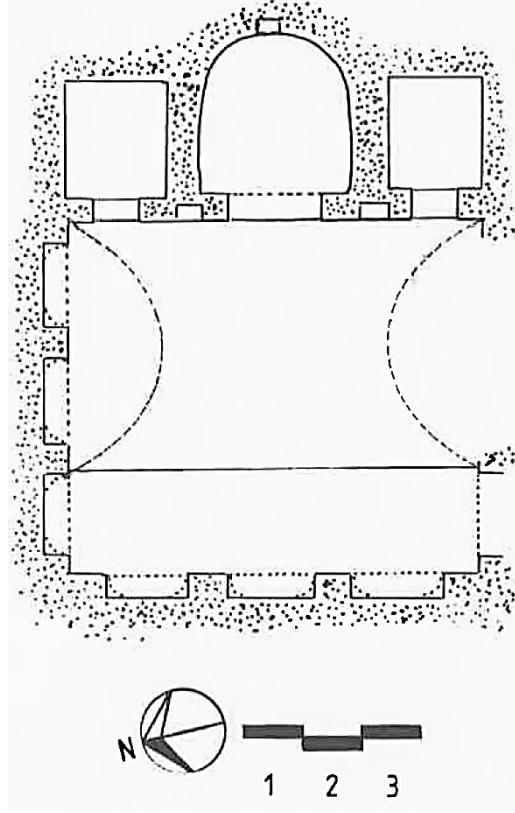
Plan 3: Mor Bobi Kilisesi, Rölöve Planı (Kayasü-2022)

Bölgede yer altında yapılmış ve kayaya oyulmuş benzer formlardaki bir başka yapı ise, Mardin ili Dargeçit ilçesine bağlı Kısmetli (Baskil/Beth Sqole) köyü kırsalında, eski bir yerleşim yeri içinde bulunmaktadır. Dera Bube (Bube Kilisesi) olarak anılan yapı, Wiessner tarafından; kilise olarak kayda alınmıştır. Ancak Palmer, bu kilisenin bir manastır kilisesi olabileceği görüşünü savunmaktadır (Aykaç, 2022: 186). Bu yapı, Mor Bobi Kilisesi ile plan açısından da benzerlik göstermektedir. Birbirine yakın ölçülerdeki (6,00x7,00 m) naos kare planlı olup, üst örtüde beşik tonoz kullanılmıştır (Plan-4). Naosun önünde üç bölümlü apsis mekânı bulunmaktadır (Fotoğraf-19). Naos mekânının kabaca oyulmuş duvarları beşik kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Duvarlarda kırmızı-kahverengi karışımı boya izleri görülmektedir. Günümüzde yapıya giriş, naosun güneyinde terasa açılan bir delikle sağlanmaktadır.²¹

²¹ Wiessner, yapıyı incelemeye giderken yapının kapısını bulamadıklarını bu nedenle yapıya giriş yapmak için terastan bir delik açtıklarını ifade etmektedir (Wiessner, 1981: 173). Günümüzde giriş için kullanılan bu açıklığın Wiessner zamanında açılmış olan açıklık olabileceği düşünülmektedir.

Fotoğraf 19: Dera Bube Kilisesi, Apsis (Wiessner, 1981)

Plan 4: Dera Bube Kilisesi, Rölöve Planı (Wiessner, 1981)

Turabdin bölgesinde kaya oyma dini yapılar yerleşim yerlerinden uzak dağlık yerlerde daha çok manastır mekânları olarak ön plana çıkmaktadır.²² Bu yapıların önemli diğer bir özelliği eremitik anlayışla yerleşim yerlerinden ve toplumdan uzak dağlık yerlerde, münzevi bir hayat sürdürmek isteyen keşişler tarafından kullanılmış olmalarıdır.²³ Bu nedenle bu mekânlar, genellikle ulaşılması güç, yüksek tepelere konumlandırılmıştır. Bunun diğer ana sebeplerinden birisi, dağların yamaçlarındaki hazır kaya kütesini oyarak ek bir malzemeye fazla ihtiyaç duymadan sağlam ve dayanıklı ibadet mekânlarını oluşturmaktır. Yamaçların farklı yükseklikteki kot seviyelerine göre, birbirine bağımlı ya da bağımsız mekân dağılımları görülmektedir. Kaya oyma yapıların üst örtüsü düz tavan ya da tonoz şeklinde değişkenlik göstermektedir. Bu tür kaya oyma kompleks mekânların en görkemli yapıları kiliseler olarak ön plana çıkmaktadır.

Eremitik anlayışla yapılan bu manastırlar temel ibadet ve barınma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla genel olarak inziva hücreleri, yaşam odaları, şapel veya kilise gibi yapılar topluluğundan

²² Ancak yerleşim yerlerine yakın olarak kurulan manastırlarda bulunmaktadır. Midyat'ın Barıştepe (Salah) köyünde bulunan Mor Barsavmo Manastırı, köy merkezinden kuş uçuşu yaklaşık 800 m mesafe uzaklıkta yer almaktadır (Kayaalp, 2022: 160).

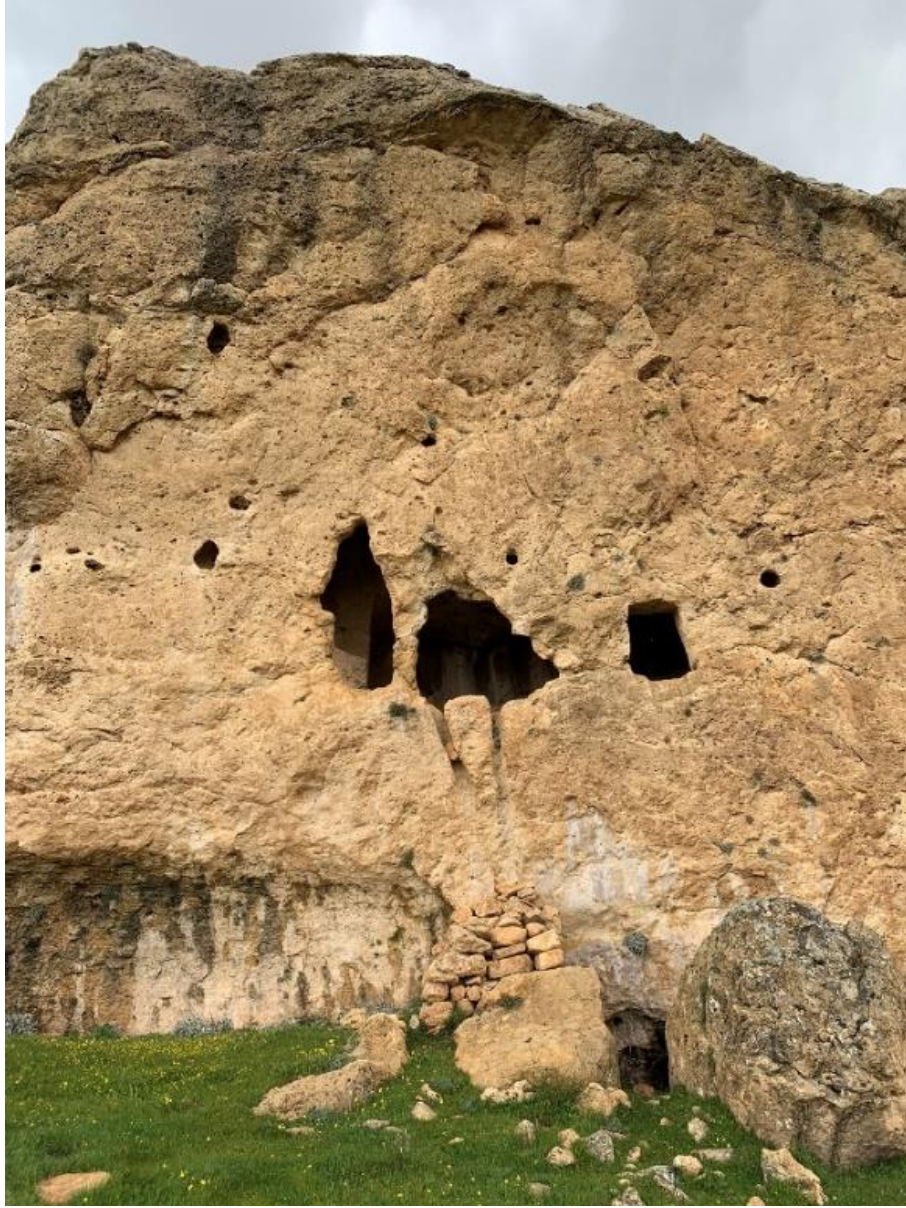
²³ Eremitik manastırcılık olarak da adlandırılan (Yunanca "Eremos", "çöl"), Hıristiyanlıkta manastır yaşamının orijinal biçimi, Mısırlı Aziz Anthony (MS. 250–355). Genelde çölde yaşamak üzere toplumdan tamamen çekilme ve sürekli zihinsel dua uygulamasından oluşuyordu. Eremitik manastırcılığın tefekkür ve mistik eğilimi aynı zamanda "Hesychasm" olarak da bilinir. Bkz; (İnci, 2019: 929)

oluşmaktadır. Kaya oyma manastırlar bu yönleriyle Deyrulzafaran Manastırı ve Mor Gabriel (Deyrulumur) Manastırı gibi kompleks manastırlardan ayrılmaktadırlar. Deyrulzafaran Manastırı'nın kuzeyinde ve birkaç km mesafede yer alan Hazro Dağı'nın güney yamaçlarında, Suruçlu Mor Yakup Manastırı, Azozoyel (İzozel) Manastırı ve Meryem Ana Manastırı'nın yanı sıra birkaç tane daha benzer kaya oyma yapının izleri görülmektedir. Bu dağda bulunan kaya oyma manastırlardan Meryem Ana Manastırı'nın (MS. 4.yy)²⁴ Deyrulzafaran Manastırı'ndan daha erken dönemlerde inşa edildiği, burada yetişen rahiplerden yedisinin metropolit olduğu ifade edilmektedir (Dolapönü, 1955: 21). Manastırın 1900'lü yılların başlarına kadar aktif olarak kullanıldığı, hatta Metropolit Hanna Dolabani'nin bu dönemlerde 15 yıl süreyle bu manastırda inzivaya çekildiği ve bu süre zarfında çeşitli yayınları kaleme aldığı da belirtilmektedir (Akyüz, 1998:155). Ayrıca, Meryem Ana Manastırı'ndaki rahiplere Eski Kale (Kıl'ıt -mara) köylüleri tarafından gıda ve erzak desteği verildiği edinilen bilgiler arasında yer almaktadır (Dolapönü, 1955: 21; Akyüz, 1998:156).

Bölgede Dera Bübe (Dargeçit/Mardin), Mor Bobi (Nusaybin/Mardin) ve Mor Behnam Kaya Kilisesi (Yeşilli/Mardin) gibi tamamen yerin altında veya kısmen zemin kotun altında olan kaya oyma manastır/kilise mekânlarının yanı sıra Suruçlu Mor Ya'kup (Artuklu/Mardin), Mor Azozoyel (İzozel) (Artuklu/Mardin) (Fotoğraf-20), Meryem Ana (Deyro d-Yoldath Aloho d-Notfo) (Artuklu/Mardin), Mor Barsavmo (Gercüş/Batman) ve Mor Barsavmo (Midyat/Mardin) Manastırları gibi yerden yüksekte yer alan üst kotlardaki yapılara da rastlanmaktadır. Bir de haricen herhangi bir inşa malzemesi kullanmadan tamamen kayanın oyulması ile oluşturulmuş yapıların yanı sıra, yapısal destek olması amacıyla kaba yonu veya ince yonu taş malzeme ile inşa edilmiş bölümleri olan kaya oyma manastırlar da bulunmaktadır. Azozoyel/İzozel)²⁵ (Artuklu/Mardin), Mor Barsavmo (Gercüş/Batman) ve Hebis (Nusaybin/Mardin) Manastırlarında olduğu gibi tümüyle kaya oyma tekniğiyle yapılmış manastırlara örnek verilebilmektedir. Bu örneklerin yanı sıra bazen de kaya oyma mekânı bölmek için bazı mekânlarda duvar kullanıldığı görülmektedir. Manastırların zaman içerisinde büyümesiyle doğal olarak ek mekân ihtiyacı doğmuş ve dönemsel farklılıklar gösteren bölümler ortaya çıkmıştır.

²⁴ Manastırın bir diğer adı, Seyde, Notfe veya Deyro d-Notfo olarak da anılmaktadır. "Notfe" Süryanice bir sözcük olup damlamak anlamına gelmektedir. "Deyro d-Notfo" yani Damlayan Manastır anlamına gelmektedir. Manastırın bulunduğu mağaranın tavanından kayaya oyulmuş bir havuza sürekli damlayan sular nedeniyle bu ismi almıştır. Biriken bu sular, son oluklar aracılığıyla Deyrulzafaran Manastırı'nın sarnıçlarına kadar ulaşmaktaydı (Akyüz, 1998: 155).

²⁵ Palmer, bu manastırın varlığına dair ait erken tarihli verilerin 1165 yılına kadar dayandığını ifade etmektedir (Palmer,2010: 190).

Fotoğraf 20: Mor Azozoyel (İzozuel) Manastırı

Nusaybin'de bulunan Mor Yoreth Aleksandroyo (Der Çepke) Manastırı kilisesinin ön kısımlarda kârgir bir yapı ile arkaya doğru kaya oyma öğelerin bir birleşiminden oluşturulmuştur (Fotoğraf-21). Benzer şekilde, Suruçlu Mor Yakup Manastırı (Fotoğraf-22), Meryem Ana (Hazro Dağı) ve Mor Antonious Manastırı'nın (Barıştepe/Midyat) (Plan-5, Fotoğraf-23) güneye bakan ön kısımları örme taş duvarlarla kapatılmışken arkaya doğru devam eden bölümlerin ise daha çok kaya oyma sonucu oluşturulduğu görülmektedir. Yapıların kaya oyma mekânları dış duvar ve duvara bitişik mekânlara göre doğa tahribatından görece daha az etkilenmiştir. Ayrıca, manastırın kaya oyma olan kısmı, birbirleriyle fiziksel olarak bağlantılı değişik boyutlarda çok sayıda mekândan oluşabildiği gibi birbirinden bağımsız ve fiziksel bağlantısı olmayan mekânlardan oluşan kompleks yapılar da olabilmektedir. Bu mekânlar bazen tek veya iki kata yayılmıştır

Fotoğraf 21: Mor Yoreth Aleksandroyo (Der Çepke) Manastırı

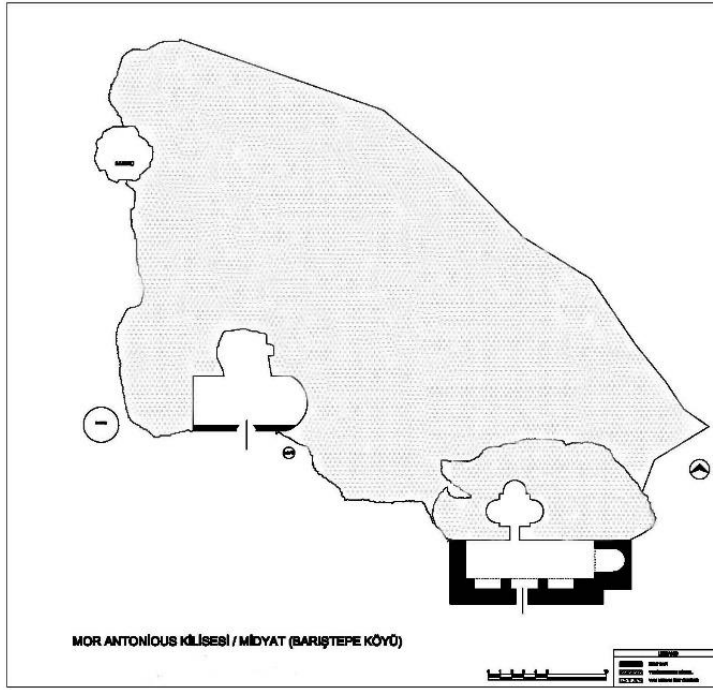

Fotoğraf 22: Suruçlu Mor Yakup Manastırı

Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi (Gülgöze/Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi)

Fotoğraf 23: Mor Antonious Manastırı'nın Güney Bölümü

Plan 5: Mor Antonious Manastırı, Vaziyet Planı

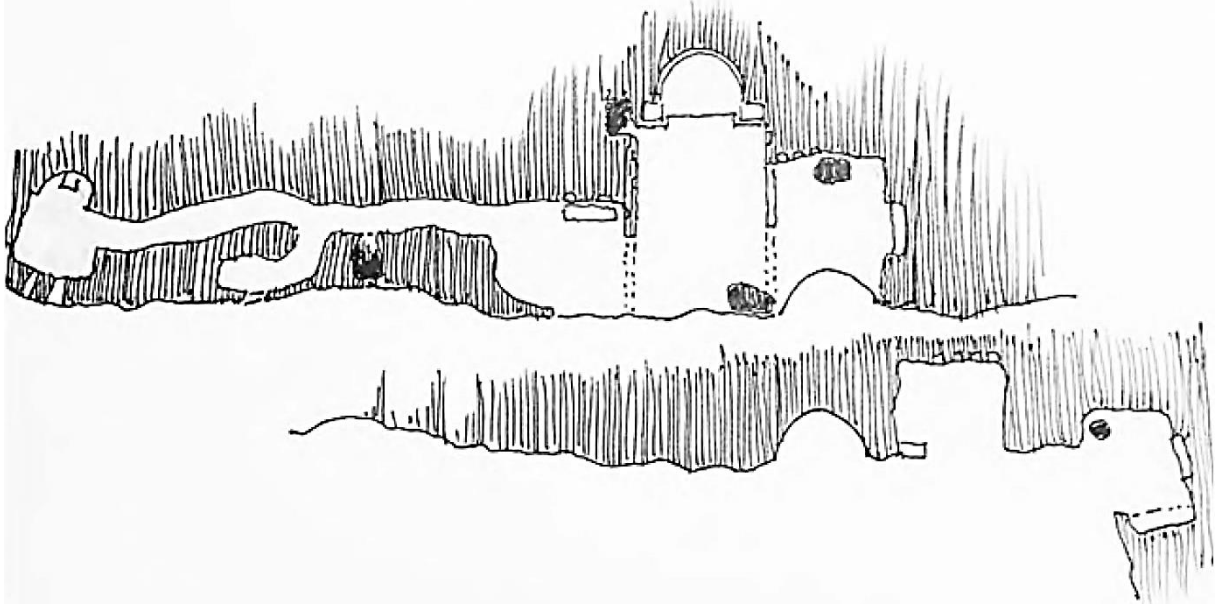
Turabdin dini mimarisinde, kaya kiliseleri dışındaki kilise planları, kuzey-güney doğrultusunda gelişim gösteren enine plan tipi veya doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen formlu dikine bir plan göstermektedir (Koch, 2007: 89-90). Ancak kaya kiliselerinde hem yapının inşa edileceği dağın yamaç şeklinden dolayı alanın sınırlı olması hem de malzemenin farklı olmasından dolayı; düzensiz birçok değişik mimari planla karşılaşmaktadır. Manastır kiliselerinde, yapıların bir kısmı kayaların düzgün bir şekilde oyulması sonucu; kare veya dikdörtgen formlarda düzgün planlı mekânlar oluşturulurken dağ yamacının şekline göre konumlandırılan bazı yapılarda ise düzgün olmayan formlarda mekânlar görülebilmektedir. Midyat'ın Barıştepe (Salah) köyünde bulunan Mor Barsavmo Manastırı, bulunduğu kavisli tepenin şekline göre kuzey-güney doğrultusunda bir vaziyet aldığı görülmektedir (Plan-6, Fotoğraf-24). Manastır; bir şapel, bir kilise ve bir de Beth Slutho²⁶ (Yazlık kilise/Dua evi) mekânı ile çeşitli barınma mekânlarından oluşmaktadır. Manastırda, kilise mekânının kayanın en düzgün oyulmuş bölümü olduğu dikkat çekmektedir. Naos mekânının önündeki içe doğru kademelenmiş apsis derin bir şekilde oyulmuş ve nişin üst kısmının yüzeyine haç motifi işlenmiş yarım kubbe şeklinde sonlandırılmıştır.²⁷ Apsis yarım kubbesinin merkezine bir haç yerleştirilmesi bu bölgede birçok kilisede görülen tipik bir özelliktir (Elyiğit, 2020: 147) (Fotoğraf-25).

Fotoğraf 24: Mor Barsavmo Manastırı (Barıştepe/Midyat)

²⁶ Beth slutho, Süryani kilise geleneği kapsamında yapılan bazı tören ya da ayinlerin gerçekleştirildiği, yaz aylarında kullanılan üstü açık kilise olarak ifade edilen mimari yapılardan biridir. Detaylı bilgi için Bkz; Elyiğit-Korkut, 2020: 176.

²⁷ Söz konusu manastır ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz; Kayaalp, 2017: 260-290.

Plan 6: Mor Barsavmo Manastırı (Bariştepe/Midyat), Vaziyet Planı (Correia-2022)

Fotoğraf 25: Mor Barsavmo Manastırı (Bariştepe/Midyat), Apsis Genel Görünüm

Orta çağ döneminde Doğu Karadeniz bölgesinde varlık göstermiş olan Hıristiyan Bagratlı hanedanlığında da Turabdin ve civarında görülen inziva amaçlı kaya oyma yapılarla benzer anlayışta

mimari örneklerle rastlanmaktadır. Bagratlı Gürcüleri tarafından orta çağ döneminde inşa edildiği belirtilen (Köroğlu,1997:369-375; Kadiroğlu,2004: 1-16) Tamara Odaları/Dağ Manastırı (Şavşat/Artvin), en yakın yerleşim yerine patika yoluyla 2 saat yürüyerek ulaşılabilen bölgedeki din adamlarının inziva amaçlı olarak kullandığı sarp kayalığın yamacına oyulmuş çeşitli dini ve sivil mekânlar bulunmaktadır. Bir manastıra ait olduğu düşünülen bu yapı topluluğu; kayalığın tabanında biri kaya kilisesi olmak üzere, diğeri barınma amaçlı ve işlevi tam olarak tespit edilemeyen yan yana 3 yapı ile yaklaşık 50,00 m. yükseklikte çıkılması âdeta mümkün olmayan ana kayaya oyulmuş bir inziva mağarasından oluşmaktadır (Fotoğraf-26). Kaya Kilisesi, alt kat ve üst kattan oluşmakta olup asıl kilise olarak kullanıldığı anlaşılan üst kat 5.35x5.50 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı üstten bir kemerle taşınan tonoz örtüye sahiptir. Kilisenin kuzey cephesi, ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiştir. Barınma mekânı ise, 7.30x16.00 m. ölçüsünde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup kuzey tarafı ana kayadan oluşmaktadır (Aytekin, 2016: 370).

Fotoğraf 26: Tamara Odaları Şavşat/Artvin

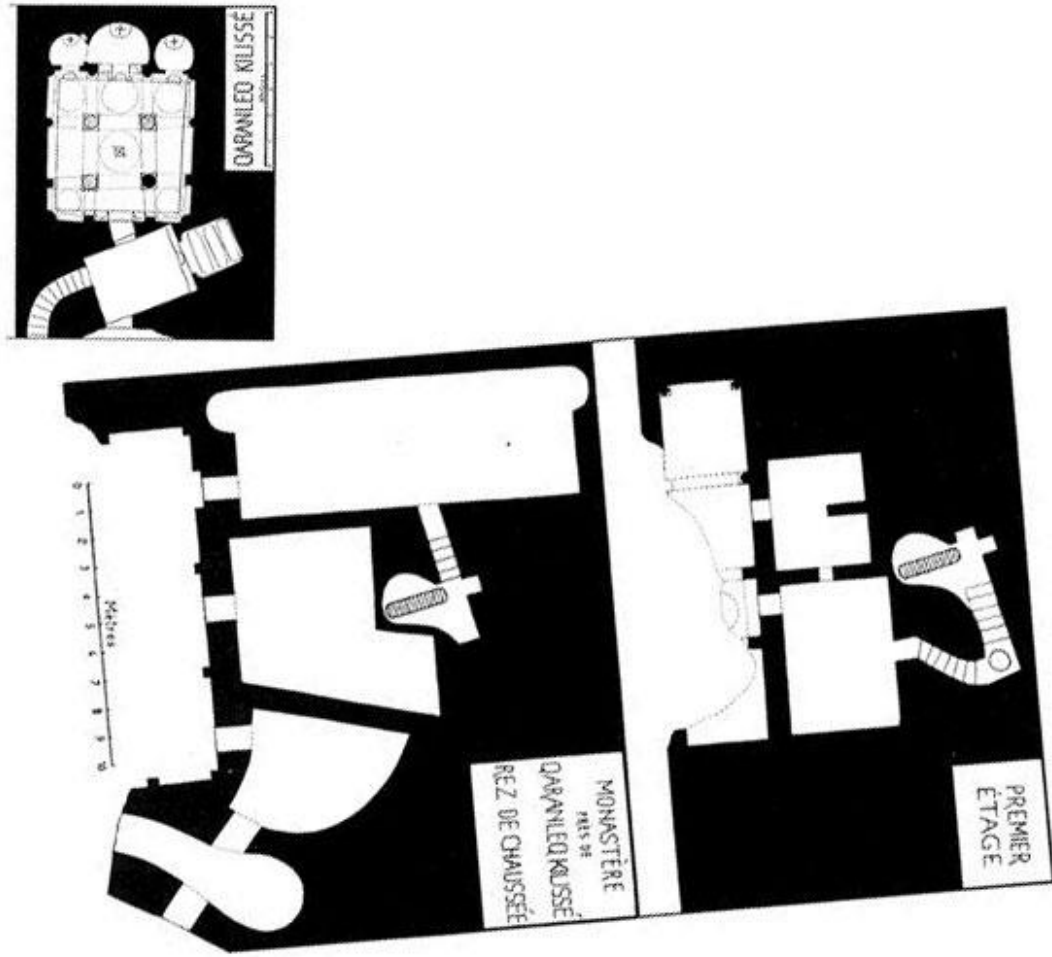
[Erişim:<https://www.savsat.bel.tr/tr/p/62b3fe3e3b092e0bd66f44c0/tamara-odalari-ve-suatan-selalesi>],

Erişim Tarihi: 10.03.2023.

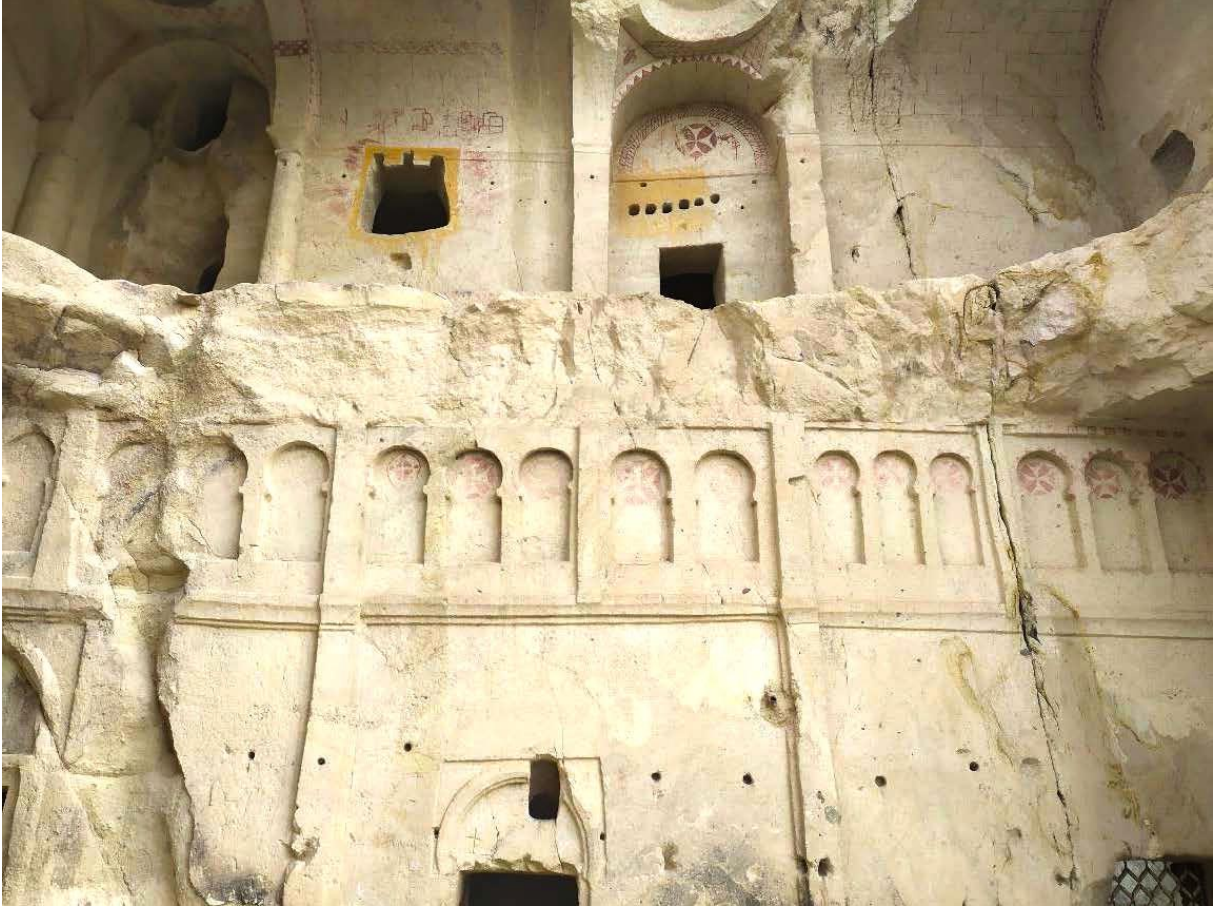
Anadolu'nun birçok yerinde ve özellikle Kapadokya bölgesinde çok sayıda kaya oyma dini yapı bulunmaktadır. Bu yapılar Hıristiyanlığın ilk yıllarında çok tanrılı inanca sahip olan Roma İmparatorluğu'nun baskısı nedeniyle gizlenmek amacıyla kayalara oyulan küçük boyutlardaki kilise ile şapellerden ve Hıristiyanlığın kabul edilmesinden sonra sayıları artan kilise ve manastırlardan oluşmaktadır (Crussol, 1993: 7-9). Crussol'un aktarımına göre; Nevşehir'deki Çavuşin Kilisesi'nin çevresinde bulunan (Thierry, 1983:59-109), Aktepe vadilerinde Ortaçağ'ın erken dönemlerine ait birçok küçük inziva yeri kurulduğunu ifade etmektedir (Crussol, 1993: 7-9). Turabdin bölgesindeki bu geleneksel kaya oyma dini mimari anlayış, Bizans mimarisi etkisi altında gelişen, Kapadokya

Midyat'ta Bir Kaya Kilisesi (Gülgöze/Ayn Wardo Mor Barsavmo Kilisesi)

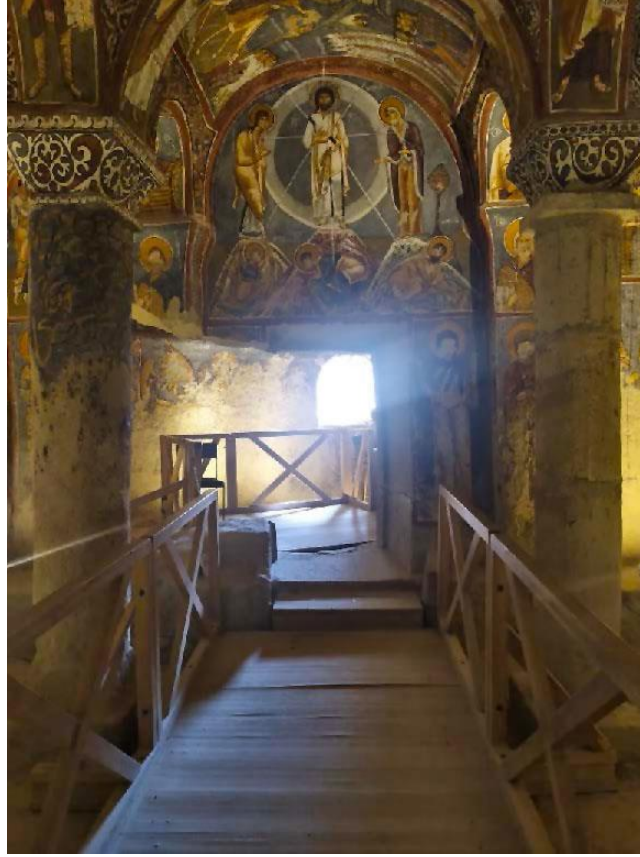
yöresindeki kaya kiliselerinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Tarihi Kapadokya bölgesi sınırları içerisinde Nevşehir iline bağlı Göreme Vadisi'nde görülen serbest haç planlı ya da kapalı Yunan haçı planlı kiliseler (Plan-7) gibi gelişmiş bir plan yapısına sahip (Ötüken, 1993:16-17) mimari özellikler gösteren kaya oyma kiliselere Mardin yöresinde rastlanmamaktadır (Fotoğraf-27). Bunun Turabdin bölgesindeki kireç taşı (Kalker) malzemenin Kapadokya'daki tuf malzemeye göre daha zor işlenebilirliği ve mimari anlayış farklılığından kaynaklanması muhtemel görünmektedir. Mimarının yanı sıra, Kapadokya'daki kiliselerin iç mekânlarında yer alan İncil kaynaklı zengin duvar resimlerine karşılık (Fotoğraf-28), Turabdin'deki kaya oyma yapılar ve diğer dini mimari yapılarda bu bezeme anlayışı görülmemektedir. Törelere bağlı olan Süryaniler, kilisede tasvir bulunmasının Süryani gelenekleri ile bağdaşmadığı görüşünü savundukları için yapılar sade tutulmuştur (Hollerweger, 1999: 264; Demir, 2015: 45).

Plan 7: Karanlık Manastırı Rölöve Planı (Colonnese, Carpiceci, Inglese, C.-2016)

Fotoğraf 27: Karanlık Kilisesi, Güneydoğu Cepheden Bir Görünüm, (Buğrul-2021)

Fotoğraf 28: Karanlık Kilise, Apsisten Nartekse Bakış, (Buğrul-2021)

Turabdin bölgesindeki dağlık bölgelerde kalker kaya malzemesinin yoğunluğu ve kaya kütlelerinin oymaya elverişli olması sebebiyle; kilise ve manastır gibi çeşitli dini mimari kaya oyma yapılarla karşılaşmaktadır. Bu kaya oyma kilise/manastırlarda, geleneksel mimaride kullanılan kemer, sütun, kubbe ve tonoz gibi mimari formların oyularak oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu bu yapılarda mekânların bir kısmı kayaların düzgün şekilde kesilmesi ile yapılmışken bazı kısımlarda ana kayanın kendisi kilisenin cephesini oluşturmuştur. Yöredeki kaya oyma yapıların bir kısmı, genel olarak zemin ve üst kat olmak üzere iki katlı olarak planlanmış olup, üst örtü, düz tavan ya da tonoz şeklinde değişiklik göstermektedir.

Makalenin ana konusunu oluşturan sarnıç formlu Mor Barsavmo Kilisesi, kaya oyma şeklinde yerin altında bir ibadet mekânı olarak bulunduğu bölgede benzeri görülmemiş oldukça ilginç bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilise hakkında çok kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Bu yüzden yapının Ortaçağ dönemine ait özellikler göstermesine karşın tam olarak tarihi belirlenmiş değildir. Etrafında bulunan benzer formdaki sarnıçlar gibi ilk olarak yakınındaki eski yerleşim yerinin su ihtiyacını karşılamak üzere sarnıç amaçlı yapılmış olması, sonrasında kiliseye dönüştürülmüş olması muhtemel görülmektedir. Son dönemlere kadar kilisenin sadece bir naos mekânı ile galeri katındaki küçük birkaç inziva mekânından oluştuğu düşünülmekteydi. Ancak 2022 Kasım ayında kilisede yapılmış olan kaçak kazıda naosa bitişik nizamda ve neredeyse naos mekânı büyüklüğünde yine sarnıç formunda yeni bir mekân ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni ek mekânla birlikte naos mekânın üst eksenlerine açılmış inziva amaçlı hücreler ile kilisenin güneyindeki kaya oyma barınma mekânı,

batısındaki anıt mezar ile bir bütün olarak ele alındığında bir manastır kilisesi olabileceğini gösteren özellikler göstermektedir.

Uzun süredir terk edilmiş olan kilise, korunmadığı için yağmur suları nedeniyle zemininde su toplanmaktadır. Tahliye edilmeyen bu birikmiş sular yapıda neme yol açtığı için; kilise, doğal olarak zarar görmektedir. Kültür ve tabiat varlıkları bakımından önemli bir konuma sahip olan ülkemizdeki bu nadide emanetlerin korunması büyük önem arz etmektedir. İzinsiz kazıların önüne geçilmesi için topluma tarihi eser bilincinin aktarılması ve bu suçu işleyenler için daha caydırıcı cezaların verilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, M. (2012). Midyat ve Çevresinin İslam'ın Hâkimiyetine Girişi. *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, (s. 91). Mardin.
- Akyüz, G. (1998a). *Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi ve Nusaybin Okulu*. Mardin: Resim Matbaacılık.
- Akyüz, G. (1998b). *Mardin İli'nin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Aykaç, P. (2022). "Dera Bube" *Tur'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası*, (Ed. E. Keser Kayaalp), İstanbul.
- Aydın, S. , Emiroğlu, K. , Özel, O. , Ünsal, S. (2000). Mardin Aşiret- Cemaat- Devlet, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı- Başkent Ofset.
- Aytekin, O. (2016). "Sakin Şehir (Cittaslow) Şavşat: Taşınmaz Kültür Varlıklarından Örnekler" *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-/ -369*
- Barsoum, I. A. I. (2004). *The Scattered Pearls: History of Syriac Literature and Sciences. In The Scattered Pearls: History of Syriac Literature and Sciences*, Gorgias Press.
- Bülbül, C. (2012). Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Midyat Çevresi. *Uluslararası Midyat Sempozyumu*. Mardin.
- Colonnese, F. Carpiceci, M., - Inglese, C. (2016). Conveying Cappadocia. A new representation model for rock-cave architecture by contour lines and chromatic codes. *Virtual Archaeology Review*, 7(14), 13-19.
- Çelik, M. (1987). *Süryani Kilisesi Tarihi*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası.
- Çelik, T. -Aksoy, S. (2013). *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Tarihi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Çevik, A. (2007). İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)'nin Tarihi Coğrafyası. *Makalelerle Mardin I Tarib-Coğrafya*, 112-113.

- Demir, M. (2012). Asur Kaynakları Işığında Tur Abdin. *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, (s. 44). Mardin.
- Demir, Z. (2015). *Süryani Ortodoks Kilisesi Gelenekleri ve Yedi Gizli*, (İkinci Baskı). İstanbul: Anadolu Ofset.
- Demirkent, I. (2005). Ortaçağ'da Mardin (3.Yüzyıldan 16.Yüzyıla Kadar). F. Özdem içinde, *Taşın Belleği Mardin* (s. 75-98). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dolapönü, H. (1972). *Tarihçe Mardin (İtr-El-Mardin fi Tarih Merdin)*. İstanbul: Hilal Matbaacılık
- Dolapönü, H. (1955). *Zafaran Fidanlığı, Deyrülzafaran Muhtasar Taribi*, Mardin: Hikmet Basımevi
- Durak, N.(2010). *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*, (Marmara Üniv., Sos. Bil. Enst. Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul.
- Elyiğit, U. (2020). *Mardin İli ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi*, (Van Yüzüncü Üniv., Sos. Bil. Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Elyiğit, U. Korkut T. (2020). "Tur Abdin Bölgesinde Beth Sluto/Slutho (Yazlık Kilise/Dua Evi) Gelenegi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s 175-206.
- Eroğlu, M. (2011). *Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Assur Dönemi Sonuna Kadar Mardin İli Tarihi Coğrafyası*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güneş, H. (2012). İslamlaşma Sürecinde Midyat. *Uluslararası Midyat Konferansı*, (s. 69). Mardin.
- Hollerweger, H. (1999). *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, (Çev. S. Gülçur). Linz: Österreich.
- İnci, S. (2019). "Selanik Piskoposu Grigorios Palamas ve Ortodoks Hristiyan Kilisesinde Hesiyatik Gelenek", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), s. 929-948.
- Kadiroğlu, M.-Yazar, T.-Bayram, F.-İşler, B. "Ortaçağ Gürcü Mimarisi 2002 Yılı Yüzey araştırması", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. s.1-16.
- Kaçar, T. (2006). Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları:Nusaybin'in Düşüşü. *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s. 132-133). İstanbul.
- Kayaalp, E. K. (2021). *Church Architecture of late Antique Northern Mesopotamia*, Oxford University Press.
- Keser-Kayaalp, E. (2017). The Monastery of Mor Barsawmo in the Tur 'Abdin: Artistic Continuities and Encounters, *In Discipuli dona ferentes: Glimpses of Byzantium in Honour of Marlia Mundell Mango* (pp.261-290).

- Koch, G. (2007). *Early Christian Art*, (Çev. A. Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Korkut, T., Aytekin, O., Elyiğit, U. (2019). “2018 Yılı Mardin ve Batman İlleri (Tur Abdin) Ortaçağ Dönemi Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması”, 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, s.417.
- Köroğlu, K. (1997). 1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.I, Ankara: Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, s.369–395
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ötüken, Y. S. (1993). “The art-historical significance of rock-cut churches in Göreme”, In *The safeguard of the Rock-Hewn Churches of the Göreme Valley: Proceedings of an International Seminar, Ürgüp, Cappadocia, Turkey, 5-10 September 1993* (pp. 15-26).
- Roaf, M. (1996). "*Sümer ve Akkadlar*" *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi* 9. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sami, K. - Karakaş, B. (2016). “Tur Abdin Bölgesi’nde Yerleşik Süryanilerin Yer, Zaman ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Kırsal Mimarileri: Midyat-Haberli (Basibrin) Köyü Örneği” *Journal of International Social Research*, 9(44).
- Sever, E. (2006). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Tahincioğlu, Y. (2011). Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla 5500 Yıldır Bu Topraklarda Yaşayan Süryaniler, İstanbul: Butik Yayıncılık.
- Thierry De Crussol, N. (1993) “The historical and archaeological heritage of Göreme”, In *The Safeguard of the Rock-Hewn Churches of the Göreme Valley: Proceedings of an International Seminar, Ürgüp, Cappadocia, Turkey, 5-10 September*, (pp. 7-14).
- Thierry, N. (1994). *Haut Moyen-âge en Cappadoce/2* (Vol. 102). Librairie Orientaliste Geuthner.
- Wiessner, G. (1981-1993), *Christliche Kultbauten im Tür’Abdin*, Wiesbaden: Harrassowitz.